

технологій, приводять к изменению существующих форм социального взаимодействия и способствуют разрушению привычных коммуникативных связей. Поэтому не вызывает сомнений, что специфичность Интеракционная процессов современности в условиях информатизации побуждает к осмыслению места информационно-коммуникативных технологий в современном обществе.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, интеракция, коммуникация, трансформация интеракции, персонализация, виртуальная коммуникативная среда, информационное общество.

T. Mershchii

PLACE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN INTERACTION IN THE INFORMATION SOCIETY

Introduction. Each historical time and cultural environment has its own peculiarities of social interaction. In the modern world, thanks to information and communication technologies, the process of interaction and its development is significantly changing. The culture of the information society is becoming the background on which a complex and heterogeneous system of interaction unfolds. Computer and information technology are transforming the existing forms of social interaction, contributing into the destruction of habitual communication. **The aim of** this article is to identify the place of information and communication technologies in the process of interaction in the information society. **The tasks** for achieving this goal are the comparison of the concepts of the philosophers F. Batsevich, Yu. Habermas, M. Bakhtin, according to which the basis of universal civilization development is a consistent change of types of communications, in particular the specificity of the functioning of the information space. **Research methods.** Socio-cultural and synergistic approaches will be used to achieve the goal and more specific research objectives. **Research results.** The historical development of society demonstrates various types of communication. Let us turn to the concepts closest to our study, according to which the basis of general civilizational development is a consistent change in types of communications: the concept of F. Batsevich's feedback, the idea of the uniqueness of the individual, the constant choice of his own identity of Yu. Habermas, the presence of a hypothetical contextualist audience of M. Bakhtin. **Conclusion.** The analysis makes it clear that the confrontation between traditions and innovations is increasing, the gaps between generations are widening, the hierarchy of values and priorities in the mass consciousness is changing, norms and patterns of behavior, practices and technologies of communication are being transformed. Information and communication technologies are the newest attribute of interaction in the conditions of informatization of society and an important factor of functioning of all its subsystems.

Keywords: information and communication technologies, interaction, communication, transformation of interaction, personalization, virtual communication environment, information society.

УДК 172.12 : 339.9 (045)

С. С. Орденюв

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВА І ПРАВОСВІДОМОСТІ В ТРАНЗИТИВНИХ СУСПІЛЬСТВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

Національний авіаційний університет;
e-mail: ordenov@nau.edu.ua;

ORCID ID: 0000-0002-2572-8300; Researcher ID: Q-7658-2018

Анотація. В статті здійснюється соціально-філософське дослідження основних структурних компонентів, що зумовлюють трансформації права і правосвідомості в транзитивних суспільствах глобалізованого світу. Обґрунтовується положення, що дані компоненти детермінують відповідні ролі й функції права, а також відповідають за практичну реалізацію прав і свобод у транзитивних суспільствах. Незважаючи на те, що в умовах глобалізації юридичні системи та законодавство різних країн уніфікуються відповідно до норм міжнародного права, в транзитивних суспільствах регулятором відносин виступають не правові норми, а неписані правила соціальних дій, які склалися історично. Через це, право переходить там у форму неправи, а правосвідомість має девіантні прояви. Це обумовлює репресивну роль права, яка у неліберальній системі відносин розкривається як його протилежність, тобто, по суті, – неправо.

Ключові слова: право, правосвідомість, легізм, соціальні зв'язки і відносини, етатизм, традиціоналізм.

Вступ

Особливістю правових норм є їхній загальнообов'язковий характер, а також обумовленість рівнем розвитку суспільства та реальними відносинами, що історично склалися між людьми в процесі їхніх взаємин. Разом із тим, у глобалізованому світі юридичні системи різних країн уніфікуються відповідно до норм міжнародного права та у процесі їхньої все більш тісної взаємодії, імплемтуються на внутрішньодержавному рівні, реалізуючись у формі міжнародно-правових зобов'язань. У результаті, міжнародно-правові стандарти інкорпуються у національні законодавчі системи країн, які перебувають на різних стадіях суспільного розвитку. Через це постає низка запитань: чи здатні країни, що інтегруються у глобалізовану спільноту, забезпечити практичне виконання імплемтованих у їхні законодавчі

системи міжнародно-правових зобов'язань? І якщо ні, то чи кожна держава, яка має національне законодавство, є правовою у розумінні не лише фактичної наявності законодавчої бази, що містить ліберальні декларації, але й у контексті практичного забезпечення рівності доступу до прав і свобод усіх громадян? Тобто у вигляді визнаної свободи, затвердженої у формі їхньої правоздатності і правосуб'єктності? Поставлені питання актуалізують дане дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій

Теоретичною основою дослідження трансформації права та правосвідомості у транзитивних суспільствах, а також їхньої сутності і значення в структурі суспільних відносин, виступили праці Г. Гегеля, Е. Гідденса, І. Львіна, К. Леві-Строса, В. Соловйова, М. Цимбалюка Г. Шершеневича та ін.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження ключових структурних компонентів, які виступають детермінантами трансформації права і правосвідомості в системі суспільних відносин транзитивних суспільств глобалізованого світу. Для реалізації поставленої мети є потреба у вирішенні наступних завдань: розкриття ключових соціокультурних компонентів та ментальних установок, що зумовлюють відповідні ролі і функції права у транзитивних суспільствах; окреслення специфіки трансформаційних процесів права і правосвідомості в транзитивних суспільствах глобалізованого світу.

Методологія дослідження

Методологію дослідження становлять структурно-функціональний, соціокультурний та компаративний підходи у їхній діалектичній єдності. Для вирішення конкретних завдань дослідження використано також принципи системності, об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного тощо.

Результати

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що функції права детерміновані існуючим типом суспільства, який, у свою чергу, впливає на всю сукупність сформованих правових відносин та знаходить своє відображення у проявах права і правосвідомості.

Потрібно зазначити, що у неліберальних суспільствах ідеологічними основами для права завжди слугували ідеалізовані духовно-моральні та позитивно-правові доктрини, по лінії яких розгорталися спроби легітимації існуючого там безправ'я та державна пропаганда етатизму. Натомість, право у країні втілюється не у вигляді морально-релігійних норм чи законодавчих актів, а у правореалізації, яка є інтегрованою у систему суспільних відносин. Вважаємо за доцільне наголосити, що такий політико-правовий устрій, який відповідає концепції права, передбачає наявність у суспільстві усталеної традиції прав і свобод людей, що робить їх дієвими суб'єктами ліберальної спільноти. Саме у вимірі індивідуалізму та ліберального державного устрою ідея права онтологізується в системі суспільних відносин. Основоположними у структурі права ліберального суспільства є права людини та ключові принципи права: справедливість, рівність, свобода і гуманізм, які проектується на загальну сутність права.

У ліберальному розумінні, поняття свободи, справедливості та рівності – взаємопов'язані та взаємовизначені. Вони верифікуються і коригуються за формулою: рівність у свободі за загальним правом. Таке імперативне уявлення про право і справедливість передбачає універсалістський та певною мірою, привілейований спосіб обґрунтування, адже у цьому разі право передуює благу не тільки в тому сенсі, що його вимоги мають пріоритетне виконання, але і в тому, що вони виводяться априорно.

Саме тому, як слушно зазначав у своїй публічній лекції «Право і економіка» німецький філософ Х-

Х. Хоппе, право або етика повинні бути універсальними, інакше вони не будуть працювати однаковою мірою для кожного. Але рабська етика, яку, вочевидь, не можна універсалізувати, – це етика надлюдей і недолудей. Для них діють різні права і правила (Хоппе, 2015). На нашу думку, рабська етика неліберальних суспільств розкриває поняття «право», «свобода», «рівність», «справедливість» у свій, специфічний, спосіб. Цьому сприяє певний екстатичний стан, у якому перебуває традиціоналістська свідомість, що врешті знаходить свій прояв у правосвідомості. Свобода розуміється там здебільшого у суб'єктивістському сенсі, і розкривається як не skute нічим воління, або просто – свавілля. Неіндивідуалізована свідомість ці поняття не розрізняє, а отже, про ліберальне, – негативне розуміння свободи у такому разі взагалі не йдеться.

Тому всілякі, здавалося б, ліберальні рухи у традиціоналістських суспільствах ведуть, насправді, або до тиранії (диктатури меншості), або до анархії чи охлократії (диктатури більшості), і ніколи – до свободи. Адже рух до волі є завжди рухом від свободи, і, навпаки. У традиціоналістському середовищі справедливість просто не здатна набути егалітарно-індивідуалістичного виміру. Таке ставлення до справедливості ґрунтується на прийнятій формі «рівності за гідністю», чи так званої пропорційної рівності, завданням якої є виправдання ієрархії статусів, що склалися в априорі нерівній соціальній системі. На підставі пропорційної рівності відбувається розподіл між громадянами всіляких почестей і благ, що підтримується всією системою політичної влади та забезпечується за допомогою законодавчих норм і юридичного примусу. Це обумовлює перекошену функцію права, яка у неліберальній системі відносин розкривається як його протилежність, тобто, по суті, – неправо.

У контексті наявної дихотомії ролі права в суспільствах індивідуалістського та традиціоналістського типів доречно звернутися до бінарної опозиції «право-неправо» Г. Гегеля. В роботі «Філософія права» він описує неправо як сервілізм, що вкорінений у волі народу: «Але те, що хтось є рабом, укорінене в його власній волі, так само як у волі народу вкорінене те, що він піддається гнобленню. Отже, це є неправим діянням не тільки тих, хто перетворює людей на рабів, або тих, хто пригноблює народ, а й самих рабів і пригноблених. Рабство належить до стадії переходу від природності людини до істинно морального стану: воно належить до світу, в якому *неправо це є правом* [курсив наш О. С.]. Тут силу має неправо і настільки ж необхідно знаходиться на своєму місці» (Гегель, 1990: 114). Отже, на думку Г. Гегеля, шлях до істинно морального стану пролягає через рабство, яке, як певна перехідна фаза, врешті змінюється правовою формою відносин. Але рабське суспільство не містить у собі жодних причин для породження права і, натомість, безліч для підсилення неправи.

М. Абисова слушно зазначає, що в перехідний «період можна побачити модель суспільства, яка протистоїть [майбутній] структурованій і ієрархічній

соціальної системі» (Абисова, 2019: 37). У нашому випадку ця модель являє собою вкорінену у суспільній свідомості рабську психологію, яка прирікає транзитивні суспільства на безперервну перехідність.

Зважаючи на те, що в транзитивних суспільствах перехід до ліберальної системи відносин не відбувся (адже вони «застрягли» на безперервний лімінальності, яка перетворилася на певний тип їхнього стаціонарного стану (Орденів, 2019: 62), функції правового механізму набувають там дисфункціонального характеру, а закони не відповідають критеріям справедливості. Самі поняття законності, рівності, свободи стають уявними соціальними величинами і юридичними фікціями. Оскільки в традиціоналістських суспільствах морально-правові критерії, що дозволяють розмежовувати у ліберально-індивідуалістському розумінні право і неправу, справедливість і злочин, ще не сформувалися, то люди керуються, здебільшого, своїми егоїстичними прагненнями та диктатом слабо контрольованих афектів. Їхнє повсякденне життя дає вкрай незначні можливості для проявів гуманності, самі ж відносини між ними вирізняються ворожістю. Більшу частину людських вчинків у такому суспільстві зумовлюють егоїзм та агресивність, користолоубство і недалекоглядний, примітивний утилітаризм. За цих умов, упровадження, відповідно до норм міжнародного права, будь-яких ліберально-правових ідей у законодавчу систему транзитивних країн набуває на практиці заборонно-репресивного характеру.

Як відомо, західні країни йшли до інституту правової держави еволюційним шляхом. Лібералізація права відбувалася у процесі цивілізації, формування суспільної свідомості та невпинної диференціації соціальних відносин. На тлі цих трансформацій змінювалося і моральне становлення людини до буття: «від етики обов'язків, притаманної традиційній системі цінностей, здійснюється перехід до етики прав, у межах якої навколишня дійсність розуміється звільненим індивідом виключно як сфера застосування його активності, властивої йому свободи» (Канарш, 2011: 31). Сама ж свобода стає антиподом колективістської беззмстовної волі та починає розумітися індивідом як усвідомлена необхідність, яка має бути узгодженою з розумом. Як справедливо з цього приводу зазначає С. Харченко, «введення соціальних норм і правил поведінки на перший погляд обмежує індивідуальну свободу особистості, але... [тим самим] суспільство породжує інші блага і свободи» (Харченко, 2016: 92), реалізувати які, вочевидь, неможливо в іншій спосіб.

Що ж до традиціоналістських суспільств, то впровадження у них інститутів права завжди нагадувало не розвиток, а скоріше, переверот. Так, порівнюючи реформи Петра з комуністичним переверотом, М. Бердяєв зазначав, що тут ми бачимо «ту саму грубість, насильство, нав'язаність згори народу відомих принципів, ту саму уривчастість органічного розвитку, заперечення традицій, той самий етатизм, гіпертрофію держави, те саме створення привілейованого бюрократичного шару, той самий централізм, те саме бажання різко і

радикально змінити тип цивілізації» (Бердяєв, 1990: 12). На нашу думку, подібний – легістський у своїй основі – спосіб упровадження чужих взірців неминуче призводить до горизонтального антагонізму, відторгнення транзитивним суспільством цінностей і норм ліберальних концептів на рівні суспільної свідомості.

На наше переконання, саме такі деструктивні явища спостерігаються у правосвідомості народів, в яких ліберально-правові засади були запозичені та імплементовані у соціальну систему постфактум. Побудувавши інститути держави та визнавши ідею права в якості офіційної ідеологічної доктрини, вони, по суті, так і не прийняли її на рівні суспільної свідомості. Тому в транзитивних суспільствах правова свідомість, як і раніше, «виявляє свою визначеність через ставлення не до діючого права, а до домінуючих у суспільстві уявлень про справедливість, рівність і свободу» (Ковалев, 2014: 75), адже їхня суспільна правосвідомість є зорієнтованою не на правовідносини, а на уявлення та усталені традиції.

Ставлення до правил у традиціоналістських суспільствах завжди розподілялося у такий спосіб: представники влади – над законом, адже ототожнюються із законом, а всі інші повинні керуватися як традиційними неписаними правилами рабського пієтету міжособистісних стосунків, так і нормами закону. Окрім цього, санкції норм позитивного права є тим інструментом, який застосовується у випадку порушення людиною неписаних правил. Це практично унеможлиблює правові відносини та нормальну правову практику, адже, дотримуючись неписаних правил, людина неминуче переступає писані норми, і тоді вже вступає в дію «право», але тільки як покарання за «соціальне» відступництво.

До того ж норми у традиціоналістських суспільствах складені так, що практично унеможлиблюють реалізацію прав, навіть, якщо вони їх і містять. Здебільшого, права там мають декларативний характер, є слабо врегульованими та процедурно закріпленими, а самі норми права є суто формальними (Орденів, 2017: 64). Закони часто вступають у суперечність із конституцією, один із одним та з підзаконними актами, а найголовніше – зі здоровим глуздом, тому існують не для того, щоб їх виконували, а для того, щоб негласно порушували та обходили, заручившись підтримкою впливових осіб чи просто давши хабара. «Хто ж намагається поважати закон – ідіот. [Адже] Закони [там] створюються не для загального блага, а лише задля того, щоб державні та муніципальні служачки показували простим смертним, що життя – це вам не мед та ще й ложкою...» (Лаурен, 2011: 35). Тому в житті звичайним людям треба покладатися тільки на себе та триматися якнайдалі від представників влади.

За таких умов, у пересічних людей виховується стійке відторгнення любых форм закону та законності, а правові відносини, здебільшого, асоціюються з узурпацією влади і соціальним насиллям. У результаті, всі вагомні соціальні норми співжиття стають дискредитованими, а самі люди не

розуміють ані їхньої суспільної цінності у практиках, ані загальної ролі права у соціальному житті. Єдиною «соціальною» нормою, що підтримується там більшістю, адже може привести до успіху, стає маргінальність, яка набуває статусу негласної, але провідної «філософії» життя.

Зазначені відносини сублімують появу маргінальних форм політичних і економічних інститутів, які Д. Аджемоглу та Д. Робінсон назвали «екстрактивними». На їхню думку, «екстрактивні політичні інститути зосереджують владу в руках вузької еліти й накладають слабкі обмеження на здійснення ними влади. Тоді економічні інститути структуруються цією елітою задля відбирання ресурсів у решти суспільства... Екстрактивні економічні інститути збагачують цю саму еліту, а їхня економічна могутність і влада консолідують політичне домінування... Ресурси, створені цими економічними інститутами, давали еліті змогу формувати армію і сили безпеки для захисту своєї абсолютистської монопольної політичної влади. Унаслідок цього екстрактивні політичні й економічні інститути взаємно підтримуються і забезпечують своє тривале існування. Тут проглядається ще сильніша синергія між екстрактивними економічними і політичними інститутами. Коли в умовах екстрактивних політичних інститутів з'являється реальна конкуренція панівної еліти, здобута конкурентами влада також є мало чим обмеженою. Тому в них є стимул підтримувати існуючі політичні інститути й створювати подібну систему економічних інститутів...» (Аджемоглу, 2016: 74-75). Отже, маргіналізація відносин у суспільстві викликає появу екстрактивних інститутів, які підтримуються владою і приводять до того, що більшість населення живе у бідності та безправ'ї.

За описаних умов, будь-які універсальні та всезагальні соціальні гарантії, що відповідають основним принципам побудови суспільства, в асоціальній державі несуть загрозу існуючому устрою. Не зважаючи на те, що права там є лише формально-визначеними і не мають місця в реальному житті, вже те, що вони є вираженими у позитивній формі, створює певні незручності для влади. Адже люди можуть апелювати до них, вимагати їхньої реалізації, звертатися до міжнародних інституцій щодо захисту порушених прав і свобод тощо. Окрім цього, позитивні рішення міжнародних судів за такими зверненням є підставою розглядати діяльність державних органів як протиправну, а отже, – злочинну, що загалом дискредитує державну владу та позбавляє її легітимності. Зазначимо, що у багатьох незахідних країнах нездатність практичного забезпечення соціальних гарантій і прав конкурує з небажанням і відвертим саботажем влади. А якщо сюди додати недорозвиненість інституту громадянського суспільства, низький рівень правової свідомості та відсутність ліберальних практик, то забезпечення прав і свобод у таких країнах стає взагалі недійсною справою.

Тому в транзитивних суспільствах поки що іде негласний наступ влади на права. Зокрема, під егідою боротьби з комунітаристською системою, як

рудиментом, проводиться низка «реформ» у різних соціальних сферах, метою яких, насправді, є нівелювання соціальних функцій держави, а відтак – демонтаж і руйнування соціальних та правових інститутів, що повинні забезпечувати стабільність суспільства. Наприклад, в Україні давно стало традицією під приводом правового й інституційного реформування проводити антиліберальні і асоціальні законодавчі ініціативи, які суперечать нормам Конституції, а також нівелюють всезагальні права і свободи, легітимуючи при цьому клановий розподіл суспільних благ, одним з яких є право.

Так, на думку юриста і політичного експерта О. Банчука, якщо проаналізувати навалу змін до українського законодавства протягом останніх років, то стане зрозуміло, що влада перетворює стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів «на «фільчину грамоту» і не надто зважає на вимоги Конституції (особливо на її другий розділ про права і свободи людини)» (Банчук, 2017). Одночасно із цим відбувається спотворення ідеологічних доктрин та формування різноманітних мемів, які б виправдовували такі дії. Зокрема, у масовій свідомості намагаються ототожнити поняття свободи і матеріального достатку. У результаті, українці плутають «права людини» з можливістю жити забезпечено, а європейський шлях розвитку сприймають, здебільшого, крізь призму особистого збагачення. Згідно ж з опитуваннями, 48,5% населення західного регіону взагалі готові обміняти права та свободи заради власного добробуту (Мирний, 2017).

В Україні останнім часом наступ на права відбувається й у науково-теоретичному дискурсі, зокрема, у сфері державного управління. Зокрема пропонується відірваність Конституції від соціальної реальності подолати шляхом приведення її норм у відповідність до існуючого стану прав у країні: «Наближення Конституції до реальності, шляхом обмеження переліку конституційних прав, не допускається [самою Конституцією], тому у державотворців залишається єдиний вихід – вибудувати дієвий інституційний та правовий механізм забезпечення норм Конституції, іншими словами – наблизити реальність до положень Конституції. Або ж інший вихід – внесення змін до Конституції з цією метою [наближення Конституції до реальності]...» (Лемець, 2017: 210). Тобто відсутність у правлячій верхівки прагнення і політичної волі до забезпечення положень Конституції риторично підмінюється мемом про необхідність приведення самої Конституції у відповідність до існуючого в країні безладу і неправу. І хоча автор пропонує провести операцію «обрізання» конституційних прав «за обов'язкової участі громадян шляхом референдуму, що автоматично сприятиме більшій легітимності Основного Закону» (Лемець, 2017: 210), сама ця ідея, по суті, легітимації і «узаконення» неправу, оприлюднена у солідному науковому збірнику, лякає. Тим більше, що втілення її може бути питанням часу, враховуючи низький рівень правової свідомості і всезагальне нерозуміння населенням

(очевидно, й тієї його частини, що є задіяною у сфері державного управління) ролі і функції права у суспільному житті.

Треба зазначити, що на пострадянських теренах, у науково-гуманітарному дискурсі склалася певна традиція – розглядати суспільну свідомість, а відтак і правосвідомість, як об'єкти впливу. Ця традиція ґрунтується на ще більш давній традиції, пов'язаній із гегемонією домінуючих груп, влада яких прямо корелює зі ступенем переконаності інших людей у панівних ідеях. Сама ж гегемонія у цьому випадку пов'язана зі значеннями, а саме «з боротьбою за те, чиї способи сенсотворення будуть домінувати у відповідній сфері соціального життя. Тому мова й інші символічні системи у контексті влади займають центральне положення» (Матисон, 2013: 20). Звідси – прагнення владних структур, за будь-яку ціну сформувати потрібні патерни і виробити нові сенси.

Зауважимо, що в умовах глобалізації маніпулятивні технології стали найзатребуванішими саме у транзитивних суспільствах. Це викликано самою природою цих суспільств та обумовлено прийнятою в них патерналістською системою управління, цілковито відповідає їхнім традиціям і колективним уявленням, є вплетеним у структуру соціальних відносин тощо.

У зв'язку з тим, що сама реальність та її інтерпретація виступають лише як певні засоби маніпулятивного впливу, відсутність кореляції між ними завжди вважалася там нормою. Тому у суспільствах традиціоналістського типу між реальністю та її ідеологічним поясненням пролягла прірва. У XIX столітті, коли на цю хворобу занедужало німецьке суспільство, І. Гердер, аби якось виправдати цю деструктивну рису, зазначав: «Адже ніхто ж не повірить, що існує істотний взаємозв'язок між мовою і думками, не кажучи вже про самі речі» (Гердер, 1977: 237). Начебто відсутність зв'язку між частиною буття та змістом поняття, що його розкриває, є саме по собі зрозумілим і цілковито природним явищем.

На думку подібних ідеологів, правосвідомість, як і суспільна свідомість, повинні штучно конструюватися, формуючись у відриві від реальних суспільних відносин. Це викликає розмивання семантичного поля права і законності. У результаті, знак, відриваючись від реальності, позбавляється можливості реферувати та починає позначати сенс, а не значення, репрезентуючи не світ дійсності, а ментальну форму. Тому у суспільствах традиціоналістського типу правові повідомлення відхиляються від нормальної структури силогізму, завдяки чому суб'єкт отримує взаємно суперечливі вказівки, що належать до різних рівнів комунікації: на когнітивному рівні – заклики з вимогою правової поведінки, а на рівні буття – нівелювання виконання писаних норм і правил усіма суб'єктами суспільних відносин. Звідси – девіантна поведінка та деформація правосвідомості, тотальна корупція й нехтування правилами і правом.

За цих умов громадяни стають позбавленими усіляких прав, а саме право стає суто формальним. Незважаючи на порожні декларації, функція права в транзитивних суспільствах залишається заборонно-

розподільчою, тобто – цілковито маргінальною, і полягає у зменшенні соціальної мобільності та обмеженні доступу до благ представників різних стратифікованих груп, а отже, потребує додаткової легітимації за допомогою пропагандистських методів та символічної маніпуляції. Загалом вони зводяться до наступних дій:

- маніпуляції зі знаками шляхом позначення тих чи інших політико-правових явищ певними знаками, які мають у масовій свідомості вже сформовані конотації, смислові значення або певне емоційне забарвлення. Наприклад, негативне ставлення до права і законності, що склалося у традиціоналістському суспільстві, пояснюється народним прагненням до волелюбності або його ментальними чи то культурними особливостями, тим самим нівелюється універсалістська ідея права;

- дії зі значеннями шляхом підміни та використання окремих понять у такий спосіб, що вони набувають значення, яке не співпадає з початковим, а іноді і прямо суперечить йому. Наприклад, називають: слабо структурований хаос охлокраїї – демократією; існуючий у країні канцеляристський етатизм – правовою державою; прийняті на користь олігархічним групам циркуляри – нормами права; свободу – волею; суспільство, в якому відсутні будь-які права (зокрема й на власність) – капіталістичним; примітивний кастовий розподіл матеріальних благ серед правлячої верхівки – економічними відносинами тощо;

- маніпуляції зі структурою повідомлення шляхом замовчування про події, перекручування інформації, прямої брехні і так далі.

У традиціоналістському суспільстві відбуваються постійні дії з образами шляхом створення штучних синкретично-чуттєвих не рефлексивних патернів явищ, подій і операції з ними. За таких умов відбувається укорінення симуляції у соціальному просторі, коли підтримка і продукування фікції стає єдиною можливою соціальною системою. У цьому разі брехати означає підтримувати соціально-ідеологічний гомеостаз, а, відповідно, – певну форму соціальності. У масовій свідомості, яка переважно перебуває у екстатичному стані колективного досвіду, за допомогою окреслених операцій створюються нові ланцюжки причинно-наслідкових зв'язків, в яких визначальним є не відповідність формально-логічним вимогам, а відповідність штучно сформованим ментальним формам і пропагандистським кліше.

У соціальній структурі, побудованій на принципах симулякризації, раціональні сигнали можуть, навпаки, викликати патогенний процес, а, відповідно, повинні бути запереченими в ім'я «блага» системи. Адже у випадку раціоналізації ідеологічних форм свідомості відбудеться плутанина зв'язків між первинним станом, утвореним за рахунок маніпуляцій, новою раціональною інформацією, що розкривається за допомогою змісту та результатом усередині частки системи, що отримує нову інформацію. Відповідно, це загрожує цілісності самої соціальної системи, побудованої на брехні.

У цьому контексті Г. Бейтсон зазначав, що у випадках загрози системи ми забороняємо свої почуття і почуття один одного. І ті люди, які вважають, що їхній обов'язок передати інформацію, яка може завдати шкоду системі, утворюють підвід, який прагне зайти туди, куди страхаються зайти ангели (Бейтсон, 1994). Отже, як це не парадоксально, але в інформаційну епоху, перебуваючи у нетрях транзитивного суспільства і намагаючись пролити світло розуму на процеси глобалізації права та ступені впливу цих процесів на правосвідомість, ми перебуваємо там, де бояться ступити ангели.

Наведені вище положення приводять нас до висновку, що поки у транзитивних суспільствах не відбудеться низка структурних змін, пов'язаних з індивідуалізацією, раціоналізацією та лібералізацією відносин в усіх сферах буття, правові відносини будуть реалізовуватися або по лінії легістської тиранії абсолютистської держави, або по анархічній лінії безправ'я, – формально існуючого «права», якого там ніхто не дотримується. До речі, такий слабо структурований хаос охлократії вважається у транзитивному суспільстві традиціоналістського типу єдиною можливим проявом свободи і демократії. Але у будь-якому випадку, доти, замість права, там буде панувати неправо, яке, у формі нерівності, поєднаного з явним чи прихованим структурним насильством, зведеним до властивостей всього державного апарату, являє собою надсучасний вид рабства.

Обговорення

Загальновідомо, що, на противагу ліберальним, у неліберальних суспільствах склалася інша правова традиція: через закони держава панує над громадянами. Тому мірилом свободи там виступає беззмислова воля, а саме – невідповідність державі і законам. Головним принципом у таких суспільствах є неписаний закон сили, який ґрунтується на страхі і покорі, а із сутності самих відносин випливає, що за умови підтримки «статусних» неписаних правил можна не зважати на писані норми права.

Порівнюючи американські та радянські перспективи прав людини, Х. Берман зазначав, що у США «основні права окремих осіб існують незалежно від держави, а в деяких контекстах навіть перевершують її міць, тоді як радянська концепція, що знайшла своє відображення у конституції СРСР, полягає в тому, що всі права надаються державою і неминуче підпорядковані її владі» (Berman, 1979: 16). На думку вченого, у Радянському Союзі всі конституційні права мали характер певних зобов'язань з боку держави та швидше являли собою пільги для своїх громадян, аніж справжні права, які на всіх рівнях суспільного життя повинні забезпечуватися та охоронятися державою. Якщо ж держава, діючи через свої соціальні інститути, порушує закони і не виконує конституційних зобов'язань, то у громадянина не залишається ніякого правового захисту.

Зважаючи на неможливість забезпечити право в реальному житті, в політико-правовому дискурсі транзитивних суспільств затверджується

маніпулятивна складова, яка спрямована на укорінення симулякризації правового простору. Як зазначає Т. Пода, «маніпулювання суспільством є атрибутом політики і тісно пов'язано з поняттям «влада»» (Пода, 2014: 48), а отже, за її допомогою забезпечується процеси управління. Сама ж маніпуляція використовується владою як механізм затвердження неправу в суспільстві.

Висновки

Дослідження явищ права і неправу в системі суспільних відносин виявило їхню детермінованість існуючими типами суспільств, що обумовлює практичний рівень забезпечення прав і свобод, а також відповідні ролі й функції права у суспільствах індивідуалістського і традиціоналістського типу.

Незважаючи на уніфікацію правових систем різних країн відповідно до вимог міжнародного права, люди в більшості транзитивних суспільств традиціоналістського типу продовжують жити в полоні трибалізму міжособистісних стосунків. За таких умов, запровадження будь-яких правових ідей у законодавчу систему транзитивних країн набуває на практиці заборонно-репресивного характеру. Справжнім регулятором відносин виступають там не норми права, а неписані правила соціальних дій, що склалися історично. Самі ж норми позитивного права є здебільшого заснованими на принципах етатизму та кланового розподілу, а тому слугують засобом регульованого доступу до благ представників різних стратифікованих груп. Функція права там є заборонно-розподільчою, і полягає у зменшенні соціальної мобільності. Це обумовлює перевернену роль права, яка у неліберальній системі відносин розкривається як його протилежність, тобто, по суті, – неправо. Експансія нормативних засад та поширення їхнього прескриптивного і дисциплінуючого впливу на все більший соціальний простір у таких суспільствах поєднується з доправовим станом «війни всіх проти всіх» та властивою йому практикою всездозволеності і правом найсильнішого.

Список літератури

1. Berman H. American and soviet perspectives on human rights / Harold J. Berman // *Worldview / Perspectives on human rights*. – 1979. – P. 15-21.
2. Абисова М. А. Ритуал переходу як фактор соціокультурної динаміки у контексті сучасного суспільства / М. А. Абисова // *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць*. – Вип. 1 (29). – К.: НАУ, 2019. – С. 35-40.
3. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають / Д. Аджемоглу, Д. Робінсон; [пер. з англ. О. Дем'янука]. – К.: Наш Формат, 2016. – 440 с.
4. Банчук О. Свобода, яку ми втрачаємо [Електронний ресурс] / О. Банчук – *Дзеркало тижня. Україна* 21 квітня, 2017. – Режим доступу: https://dt.ua/internal/svoboda-yaku-mi-vtrachayemo-240491_.html. – Назва з екрану.
5. Бейтсон Г. Ангели страшать: К епистемологии священного / Г. Бейтсон, М. К. Бейтсон. – М.: Технологическая школа бизнеса, 1994 – 216 с.
6. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. А. Бердяев : Репринтное воспроизведение издания YMCA-PRESS, 1955 г. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
7. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель; [пер. с нем.]; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц; авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 [2] с, 1 л. портр. – (Филос. наследие).

8. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. : [пер. и примеч. А. В. Михайлова]. – М.: Наука, 1977. – 703 с.

9. Канарш Г. Ю. Социальная справедливость : философские концепции и российская ситуация : монография / Г. Ю. Канарш – М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2011. – 236 с.

10. Ковалев И. А. Противоречия правового сознания в эпоху глобализации : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / И. А. Ковалев; М-во образования и науки Российской Федерации, Южный федеральный университет ; науч. рук. Богданов В. В. – Ростов-на-Дону, 2014. – 149 с.

11. Лаурен А-Л. У них щось негаразд з головою, у тих росіяня... / А-Л. Лаурен ; [пер. зі шведської Н. Іваничук]. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 127 с.

12. Лемець М. В. Конституція як національна цінність: значення для євроінтеграційних процесів / М. В. Лемець // Національні цінності й національні інтереси в системі публічного управління: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 12 жовтня 2017 р.). – за заг. ред. В. С. Куйбіди, І. В. Розпутенка. – К.: НАДУ, 2017. – Т. II. – С. 207-211.

13. Матисон Д. Медиа-дискурс. Анализ медиа-текстов / Д. Матисон; [пер. с англ.]. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр» (О.В. Гричина), 2013. – 264 с.

14. Мирний М. Українці плутають «права людини» з можливістю жити забезпечено [Електронний ресурс] / М. Мирний. – Права людини в Україні: Інформаційний портал Харківської правозахисної групи 03.11.2017. – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1509714449>. – Назва з екрану.

15. Орденів С. С. Медіалізація суспільної правосвідомості в інформаційну добу / С. С. Орденів // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. – Вип. 2 (26). – К.: НАУ, 2017. – С. 59-66.

16. Орденів С. С. Соціальна лімінальність як стаціонарний стан транзитивних суспільств глобалізованого світу / С. С. Орденів // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. – Вип. 1 (29). – К.: НАУ, 2019. – С. 55-66.

17. Пода Т. А. Маніпуляція як спосіб трансформації суспільної свідомості / Т. А. Пода // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. – Вип. 2 (20). – К.: НАУ, 2014. – С. 47-50.

18. Харченко С. П. Філософсько-правовий міжкультурний дискурс / С. П. Харченко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. – Вип. 1 (23). – К.: НАУ, 2016. – С. 90-92.

19. Хоппе Ханс-Херман. Право и Экономика [Электронный ресурс] / Ханс-Херман Хоппе; Институт Мизеса. Германия 2015 г. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=LFiCRSwFPUY>

References

1. Berman, H. (1979). American and soviet perspectives on human rights *Worldview / Perspectives on Human Rights*, 15-21.

2. Abysova, M. (2019). Rytual perekhodu yak faktor sotsiokulturnoi dynamiky u konteksti suchasnoho suspilstva [The Ritual of Transition as a Factor of Sociocultural Dynamics in the Context of Postmodern Society]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1 (29): 35-40 [in Ukrainian].

3. Adzhemoglu, D., Robinson, D. (2016). *Chomu natsii zaperadauiut. Poходження влади, багатства та бідності*

[Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty]. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].

4. Banchuk, O. (2017). Svoboda, yaku my vtrachayemo [The freedom we lose]. *Dzerkalo tyzhnia [Mirror of Week]*. Retrieved from: https://dt.ua/internal/svoboda-yaku-mi-vtrachayemo-240491_.html [in Ukrainian].

5. Bejtson, G., Bejtson K. (1994). *Angely` strashat`sya: K e`pistemologii svyashhennogo* [Angels fear]. Moscow: Tekhnologicheskaya shkola biznesa [in Russian].

6. Berdyayev, N. (1990). *Istoki i smy`sl russkogo kommunizma* [The origins and meaning of Russian communism]. Reprintnoe vosproizvedenie izdaniya YMCA-PRESS. Moscow: Nauka [in Russian].

7. Gegel`, G. (1990). *Filosofiya prava* [Philosophy of Right]. Moscow: My`sl` [in Russian].

8. Гердер, И. (1977). *Idei k filosofii istorii chelovechestva. [Ideas on the Philosophy of the History of Mankind]* Moscow: Nauka [in Russian].

9. Kanarsh, G. (2011). *Soczial`naya spravedlivost` : filosofskie koncepczii i rossijskaya situacziya* [Social justice: philosophical concepts and the Russian situation] Moscow: Izd-vo Mosk. gumanit. un-tan [in Russian].

10. Kovalev, I. (2014). *Protivorechiya pravovogo soznaniya v e`pokhu globalizaczii*. [Contradictions of legal consciousness in its era of globalization] dis. Rostov-na-Donu [in Russian].

11. Lauren, A-L. (2011). *U nykh shchos neharazd z holovoiu, u tykh rosiian...* Lviv: LA «Piramida» [in Ukrainian].

12. Lemets, M. (2017). *Konstytutsiia yak natsionalna tsinnist: znachennia dlia yevrointehratsiinykh protsesiv*. [The Constitution is national value: importance for the European integration process] *Natsionalni tsinnosti y natsionalni interesy v systemi publichnoho upravlinnia: materialy nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchasti*, Kyiv: 207-211 [in Ukrainian].

13. Matison, D. (2013). *Media-diskurs. Analiz media-tekstov*. [Media Discourse. Media Text Analysis] Kh.: Izd-vo «Gumanitarny`j Zentr» [in Ukrainian].

14. Myrnyi, M. (2017). *Ukrainci plutaiut «prava liudyny» z mozhlyvistiu zhyty zabezpecheno*. [The Ukrainians Confuse «Man's Rights» with Possibility for Prosperity] *Prava liudyny v Ukraini: Informatsiyni portal Kharkivskoi pravozakhysnoi hrupy*. Retrieved from: <http://khpg.org/index.php?id=1509714449> [in Ukrainian].

15. Ordenov, S. (2017). *Medializatsiia suspilnoi pravovidomosti v informatsiinu dobu* [Mediatization of Social Legal Consciousness in Information Age] *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2 (26): 59-66.

16. Ordenov, S. (2019). *Sotsialna liminalnist yak statsionarnyi stan tranzitivnykh suspilstv hlobalizovanoho svitu*. [Social linality as a stationary camp of transitive suspensions is globalized world] *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Filosofii. Kulturolohiia: Zbirnyk naukovykh prats*, 1 (29): 55-66.

17. Poda, T. (2014). *Manipulatsiia yak sposib transformatsii suspilnoi svidomosti*. [Manipulation of the method of transformation of suspension Svidomo] *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 2 (20): 47-50.

18. Kharchenko, S. (2016). *Fylosofsko-pravovoi mezhkulturnyi diskurs* [Philosophical-legal Intercultural Discourse] *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1 (23): 90-92.

19. Khoppe, K-K. (2015). *Pravo i E`konomika. Institut Mizesa. Germaniya*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=LFiCRSwFPUY>

С. С. Орденів

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВА І ПРАВОСОЗНАННЯ В ТРАНЗИТИВНИХ ОБЩЕСТВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО МІРА

В статті, в контексті основних дискурсивно-правових характеристик транзитивних обществ традиціоналістського типу, розкриваються структурні компоненти, обумовлюючі трансформації права і правосознання. Обосновується тезис, що дані компоненти детермінують відповідуючі ролі і функції права, а також відповідають за практичну реалізацію прав і свобод в транзитивних обществах. Незважаючи на те, що в глобалізованому світі юридическі системи і законодавство різних країн уніфікуються в відповідності з нормами міжнародного права, в транзитивних обществах регулятором відносин виступають не правові норми, а історическі сложившіся неписані правила соціальних дійсвий. В зв'язі з цим, право переходить там в форму неправа, а правосознання має девіантні проявленія. Это

обумовлює репресивну роль права, которая в нелиберальной системе отношений раскрывается как его противоположность, то есть, по сути, - неправое.

Ключевые слова: право, правосознание, легизм, социальные связи и отношения, этатизм, традиционализм.

S. Ordenov

TRANSFORMATION OF LAW AND LEGAL CONSCIOUSNESS IN TRANSITIVE SOCIETIES IN GLOBALIZED WORLD

Introduction. The legal systems of different countries in a globalized world are unified by norms of international law. In this context the question arises: are countries integrating into the globalized community capable of ensuring the practical implementation of international legal obligations into their legal systems? It determines **the aim and the tasks** which are to define the key structural components causing the transformation of law and legal consciousness in transitive societies in a globalized world. **Research methods** are structural-functional, socio-cultural and comparative approaches in their dialectical unity. **Research results:** in our study we assume that the functions of law determine the existing type of society, which in turn influences the whole set of legal relations and is reflected in the manifestations of law and legal consciousness. Taken into account that in transitive societies, the transition to a liberal system of relations has not occurred, the functions of the legal mechanism become dysfunctional in nature, and the laws do not meet the criteria of justice. In such circumstances, dissimulation of law is rooting in the social space while support and production of fiction becomes the only one single possible sociality. **Discussion.** In transitive societies, a paternalistic mechanism of "securing" rights as privileges (Berman) is dominant. As a result, the rights are nullified, not reproduced at the level of being and, ultimately, do not reach the average citizen. On the grounds of impossibility of securing the law in the real life, the political and legal discourse of transitive societies affirms a manipulative component aimed at implanting the simulacra of the legal space. The very manipulation is used by the authorities as a mechanism for asserting non-law in the society. **Conclusion.** Despite the unification of the legal systems of different countries in accordance with the requirements of international law, people in most transitive societies of the traditionalist type continue to be trapped in the tribalism of interpersonal relationships. In such circumstances, the implementation of any legal ideas in the legislative system of the transitive countries becomes in practice prohibitive and repressive.

Keywords: law, legal consciousness, legism, social relations, etatism, traditionalism.

УДК 327:614

Т. А. Пода

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА РОЗВИТОК ДЕМОКРАТІЇ

Національний авіаційний університет;

podatetiana@nau.edu.ua;

Research ID: R-8153-2018; ORCID: 0000-0001-9662-1204

Анотація. Здійснено аналіз впливу глобальних постіндустріальних комунікацій, які базуються на новітніх інформаційних технологіях, на демократію. Наголошується на тому, що в сучасному світі все частіше говорять про появу явища «електронної демократії», під якою розуміють відкритість, прозорість державної влади, підвищення ефективності політичного врядування та активної участі громадян у прийнятті політичних рішень на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій. Авторка також аналізує негативний бік поширення інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема, наголошує, що інформація стає не тільки важливим фактором розвитку: вона перетворюється на інструмент досягнення певних цілей, маніпуляцій, політичної нетерпимості.

Ключові слова: інформаційне суспільство, електронна демократія, електронний уряд, краудсорсінг.

Вступ

Говорячи про основні тенденції у розвитку сучасного суспільства, варто відмітити вплив інформаційних технологій, завдяки чому ми можемо говорити про концепцію інформаційного суспільства. Прийнято вважати, що термін «інформаційне суспільство» з'явився в 60-х роках ХХ століття. Вперше його було використано у працях японських дослідників Й. Масуди, Т. Сакайя. Як відомо, подальшого розвитку концепція набула у працях американських та європейських теоретиків: Е. Тоффлера, З. Бжезинського, Р. Коена, А. Турена, Ф. Уебстера, Е. Гідденса, Дж. Гелбрайта, М. Маклюєна, які говорили про інформаційний розвиток суспільства як новий історичний етап цивілізації. До проблеми трансформації політичної влади в умовах інформаційного суспільства зверталися Е. Тоффлер, Т. Стоун'єр, О. Бард та Я. Зодерквіст. Питання демократизації суспільного життя в процесі формування інформаційного суспільства розглядалися у працях Й. Масуди, Д. Белла, Е. Тоффлера та М. Кастельса. Серед українських учених, які зверталися до проблем інформаційного суспільства, можна згадати

В. Бебика, В. Цимбалюка, Ю. Петрухно та ін. Значення інформації та комунікації для демократичного суспільства вивчали Р. Бедрік, С. Матвієнків, Н. Ржевська та багато інших.

Перехід до інформаційного суспільства, який розпочався наприкінці ХХ-го – початку ХХІ століть, призвів до трансформації політичних інституцій. Це перетворення характеризується зміною ролі держави і появою нових структур, соціальних і політичних рухів, бізнес-груп та інших політичних акторів. Сучасна епоха ставить перед науковцями низку проблем, пов'язаних із процесом політичних і соціальних змін, що призводять до кризи класичної демократії. Пошук відповідей сприяв появі низки теоретичних концепцій, які сформулювали специфіку розвитку сучасного суспільства на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій. Теорія постіндустріального суспільства Д. Белла була першою спробою зрозуміти сутність нового інформаційного простору та комунікаційних технологій як основних факторів переходу до нової форми демократії. Принципи функціонування інформаційного суспільства, які він сформулював, і сьогодні залишаються актуальними. У теорії «трех